

האם אפשר לבטל את הסמכתו של רב שסרח?¹

הרב דיאנה וילה

(שולחן ערוך, יורה דעה רמ"ב)

מבוא

במהלך עיונו נבחן כיצד התמודדו הקהילות בעבר עם בעלי תפקידים מרכזיים בחיי הדת, דהיינו, רבנים, חזנים ודיינים, לאחר שנתגלה כי אלה חסרים את הידע הנדרש² למילוי תפקידם או אם התנהגו באופן שלא הלם את מעמדם, הן במישור הפולחני הן בזה המוסרי, ובמיוחד אם חטאו והחטיאו את הרבים, ונבחן באילו עונשים יכלה הקהילה לענוש אותם.³

מימי הביניים ועד ימינו הרב משמש בדרך כלל מורה, מנהגי רוחני, פוסק הלכתי לבני קהילתו ומלווה בשלבי מעגל החיים.⁴ רוב רבני ימינו משתייכים לארגון רבני כזה או אחר, הרשאי לנקוט סנקציות נגד חבריו. כך למשל גם הרבנות הראשית של מדינת ישראל עשויה למנוע מרבנים למלא תפקידים מסוימים.⁵

אולם עיקר דיונו לא ייסוב סביב ענישה גרידא, אלא סביב האפשרות לבטל את הסמכתו של רב מעיקרה, ואילו תקדימים אפשר למצוא להליך כזה במקורות. ראוי לציין, כי בימינו, רוב הרבנים מוסמכים בידי מוסד כמו בית מדרש או ישיבה, ובמרוצת התשובה נראה כי תקדימים לביטול ההסמכה מטעם המוסד המסמיך אכן מוכרים לנו משתי המאות הקודמות.

מציאות חיינו היא מציאות גלובלית, והיא מציבה לפנינו אתגר, מחד גיסא, ומעניקה לנו יתרון, מאידך גיסא. האתגר הוא יכולתו של כל אדם לעבור לעיר אחרת, למדינה אחרת, לעזוב ארגון רבני אחד ולעבור לארגון אחר או להמשיך בעבודתו הרבנית כעצמאי, ואין אפוא בסנקציות תועלת רבה. אולם קיומה של רשת האינטרנט מעניק לנו גם את האפשרות לפרסם את דבר ביטול ההסמכה לרב שמעל בתפקידו, וכך להגביל את השפעתו ההרסנית על מי שעלולים לבוא איתו במגע, ולמנוע את חילול ה' שהיה יכול להיעשות.

כך או אחרת, תמיד עומדים נגד עינינו דברי רמב"ם: 'שאין ראוי להיסרב שום בעל משרה ממשרתו בגלל שמועה בלבד',⁶ ועל כן כל פעולה קיצונית, כמו ביטול הסמכה, צריכה להיעשות בכובד ראש ובזהירות רבה ביותר.

נפנה לדון עתה במקורותיה של הסמיכה המודרנית.

¹ התשובה מנוסחת בלשון זכר, אך היא תקפה לגבי רבנים ורבנות גם יחד.
² רבי יוחנן מחשיב אדם לתלמיד חכם כאשר הוא בקי אפילו במסכת כלה (שבת קיד ע"א, קידושין מט ע"ב, תענית י ע"ב). לפי רש"י (שבת שם, ד"ה בכל מקום) הסיבה לכך היא משום שמדובר בנושאים שהציבור אינו טורח לעסוק בהם. במקום אחר (קידושין שם, ד"ה אפילו במסכת כלה) הוא כותב 'שאין עומק בה [במסכת כלה] וברייתא היא'. בעלי התוספות מציינים שמדובר ב'דרשות הסדורות מהלכות החג' (תוספות על שבת שם, ד"ה ואפילו). הרא"ש, שחי במאות השלוש-עשרה והארבע-עשרה, ציפה מנושא משרת רב להיות בקי לפחות בשלושה סדרים (ראו שו"ת הרא"ש לא: ט). מהר"י וייל, בן המאה החמש-עשרה, כתב כי 'בעוונותינו אין עתה תלמיד חכם שיודע אפילו מסכת כלה' (שו"ת קס"ג); ובתשובה אחרת הוא ציין כי 'בדורותינו אין קרוי תלמיד חכם כמו בימיהם, שהיו יודעים ובקיאים בכליה תלמודא, במקרא, במשנה, בהלכות, באגדות, ספרא וספרי וכו'' (שו"ת קכט).
³ התקדימים בתלמוד חלים על רב מוסמך באותם הזמנים (בעל סמכות בתחומים כגון קידוש החודש והטלת קנסות), תלמיד חכם, שליח ציבור, חזן ונשיא. כאשר הם סרחו, הייתה התוצאה חילול ה' (ראו יומא עב ע"ב ומקבילות; שם פו ע"א; ברכות יט ע"ב ומקבילות). הוצע להרחיק אדם כזה מתפקידו, וגם לנדונו או להלקותו (ראו מועד קטן יז ע"א; ירושלמי מועד קטן ג: א (פא עמוד ד); ירושלמי תענית ג: יב (סד עמוד א) ומקבילה בתענית כג ע"א). לגבי תכונות הדיין, ראו גולניקין, 'מינוי הדיינים'.
⁴ ראו פוקס ולוין, 'מי רשאי לסדר קידושין'.

⁵ הרבנים המסורתיים כפופים לוועד הכבוד של כנסת הרבנים העולמית. ההתנהגות ההולמת רב מוגדרת במסמך 'הצנע לכת – תקנון התנהגות מקצועית לחברי כנסת הרבנים', <https://www.rabbinicalassembly.org/member-resources/code-conduct> (הקישור זמין רק לחברי הארגון).

⁶ ראו שו"ת רמב"ם סימן קיא. רמב"ם מוסיף שגם אחרי תהליך מסודר, עם עדים, אפשר להעבירו מתפקידו אך ורק אם עבר עבירה בפרהסיא.

הסמיכה המודרנית

בעבודת הדוקטורט שלו הקדיש הרב מרדכי ברויאר פרק שלם לסמיכה האשכנזית.⁷ הוא מציין כי הראשון שכונה מוֹרְנֵנו היה מהר"ם מרוטנברג (נפטר ב'1293), אולם מקובל לקבוע כי את הסמיכה האשכנזית חידש מהר"ם הלוי (רב בפרנקפורט וארפורט וראש ישיבת וינה במפנה המאה החמש־עשרה) בזמן המחלוקת בין ר' יוחנן ור' ישעיה.⁸ ריב"ש סבר כי הסמיכה הייתה קיימת באשכנז כבר מדורי דורות. וכך הוא הוא כתב בספר השו"ת שלו:⁹

כמנהג צרפת ואשכנז שהרבנים סומכים את תלמידיהם כרבנים כשוראים בהם שהגיעו להוראה ונותנין להם רשות לקבוע ישיבה בכל מקום ולדין ולהורות (...). תחילת כל דבר צריך לבאר מה זו סמיכה שנהגו בצרפת ובאשכנז שהרבנים נסמכים והם סומכים אחרים (...). וזה בשקוראין לו רב, כלומר הרי זה מעתה כאלו אינו תלמיד אבל ראוי ללמד לאחרים בכל מקום ולהקרא רב. ואם לא בדרך זה אינו רואה לסמיכה ההיא סמך כלל.

ריב"ש הבהיר שהסמיכה בימיו לא העניקה לרב את אותן הסמכויות כבתקופה התלמודית. לדעתו, משמעות הסמיכה היא הרשות ללמד לאחרים תורה.

ברויאר מסביר, כי הרב המוסמך הפך לא רק לבר סמכא כלפי תלמידיו, אלא כלפי הקהילה כולה, ועל כן היו הקהילות צריכות להסכים לקבלו מצידן. עדות לכך אנו מוצאים בתקנתו של מהר"ם מפדואה מ'1550:

מכאן והלאה לא נסמוך גברא לא ל'מוֹרְנֵנו הרב רבי ולא לחברות כי אם על ידי שלושה רבנן סמיכי למוֹרְנֵנו הרב רבי שיסכימו יחיד לסמיכה ההיא [באופן כזה] שסמיכה למוֹרְנֵנו הרב רבי יהיה דווקא על ידי שלושה רבנן סמיכי למוֹרְנֵנו הרב רבי בשלוש עיירות...¹⁰

במאות השש־עשרה והשבע־עשרה תוקנו תקנות דומות ברחבי אשכנז, ולאחר מכן גם באיטליה. החל מהמאה השש־עשרה ידועים מקרים שבהם ועדי הרבנות של קהילות הסירו את הסמכתם של רבנים מסיבות מוסריות.¹¹

תקדימים לביטול הסמיכה

להלן אסקור תקדימים מן המקורות ההלכתיים לביטול הסמיכה, החל במאה הארבע־עשרה ועד המאה העשרים.

א. ריב"ש (רבי יצחק בר ששת, ספרד, 1326 – אלג'יריה, 1408)

ריב"ש התייחס (בסימן רעא) לפולמוס שהתגלע בצרפת בעקבות החלטתו של מהר"ם הלוי למנות אחד מתלמידיו, רב בשם ישעיה, כסמכות הרבנית בכל צרפת, במקומו של רבי יוחנן טריוויש, בנו של הרב המנוח מתתיה טריוויש, שהציבור כבר קיבלו עליהם.¹²

ריב"ש מצטט ממדרש ספרי:

'לא תכירו פנים במשפט', זה הממונה להושיב דיינים. שמא תאמר איש פלוני נאה, אושיבנו דין, איש פלוני גבור, אושיבנו דין, איש פלוני קרובי, אושיבנו דין, איש פלוני הלווני ממון, אושיבנו דין. נמצא מזכה את החייב ומחייב את הזכיי, לא מפני שהוא רשע, אלא מפני שאינו יודע, מעלה עליו כאלו הכיר פנים בדין.

בהמשך דבריו הוא מתייחס למקורות בתלמוד ולרמב"ם הדנים בעניינם של רבנים שאינם ראויים לתפקידם, ומעיר:

⁷ הסמיכה האשכנזית, ציון לג, תשכ"ח, עמודים 15 – 46.

⁸ ראו הערה 12.

⁹ סימן רעא.

¹⁰ שו"ת ריב"ש הנ"ל. ראו ברויאר שם, עמוד 35.

¹¹ שם, עמוד 39.

¹² המחלוקת נתגלעה בין השנים 1386 ו-1387. ראו ברויאר, מרדכי, הסמיכה האשכנזית, ציון לג, תשכ"ח, עמוד 16.

ובדבר זה שמענו שמקילים בארצות ההם שיש מן הרבנים שנותנין רשות לדון ולהורות לתלמיד שלא הגיע להוראה לאחת מן הסבות הנזכרות.

מן המקרה הזה, אנו לומדים כי ריב"ש הסתייג מרבנים או מדיינים חסרי ידע מתאים או בעלי הניעה כלכלית לכהן בתפקיד. אין בדברי ריב"ש התייחסות למגרעות אחרות שאינן הולמות את מי שמכהן במשרה רבנית.

ב. מהרא"י (רבי ישראל איסרלן, אשכנז, 1390-1460)

מהרא"י דן בספרו 'פסקים וכתבים' סימן רנה במקרה של רב, שתלמידו מהרא"י ברונא נידה, ומהרא"י כתב כי הוא מסכים איתו.¹³ הוא העיר כי 'אמת גם לדידי קשה להרגיל מפני תקנת הדור מחשש דיינים מקולקלים, כי הנסמכים רבים אבל היודעים מועטים'. הוא סבר, אם כן, כי חוסר ידע מספק הוא סיבה עיקרית ומספקת לנקיטת צעדים נגד רב מכהן.

ג. מהרא"י ברונא (אשכנז, בערך 1400 - פראג, 1480)

מהרא"י ברונא התייחס בשתי תשובות לרב שפסק בצורה שגויה משום שלא היה לו הידע הדרוש, ובכך גרם לחילול השם, וכן לרב שהסיג את גבולו של הרב המקומי.¹⁴ על מעשים אלה גזר מהרא"י על הרב שסרח את העונשים הללו:

- א. 'יעבירוך מכל דבר רבנות שלא להתעסק בגיטין וקדושין וחליצות ובהתרת בכורות, ושלא לקרותך עוד מורנו הרב לספר תורה'.
- ב. 'גוזרני עליך בכח נח"ש [נידוי, חרם, שמתא] שתעקור דירתך משם ותלך ותקבע דירתך באחד מן המקומות הרחוקים משם, שלא יהא שם הסגת גבול'.¹⁵
- ג. 'גוזרני עליך בגזרת נח"ש שתחזור ממה שפסקת'.

ד. מהרא"י מינץ (אשכנז, בערך 1408 – 1508)

מהרא"י מינץ דן באחת מתשובותיו בעניינו של רבי גרשון בונפאצו, רב בעיר קורפו. בעקבות פסיקותיו של רבי גרשון זה בדיני אישות, קבע מהרא"י מינץ שהינו

מוחרם ומנודה לשמים ולבריותיו ואין להקל בזה כלל גם אין לסמוך על הוראותיו ולא מבעיא הוראות הנוגעים בעריות ועדיות אלא אפילו סתם הוראות.¹⁶

הוא אומנם לא ביטל את הסמכתו, אך בפועל לא היה יכול רבי גרשון להמשיך ולמלא את תפקידו.

ה. מהרי"ק (רבי יוסף בן שלמה קולון, צרפת, 1420 – איטליה, 1480)

מהרי"ק כתב בתשובה בעניינו של הרב משה קפסלי, שגרם לכמה תקלות חמורות בדיני אישות,¹⁷ כי הוא 'מחטיא את הרבים ומחלל שם שמים במכשול הרבים'. קפסלי טעה בענייני קידושין, חליצה וגיטין ולכן מהרי"ק דרש ממנו כי 'יחזור בו וגם ישוב ויבקש תשובה וכפרה על חטאתו אשר חטא להתיר עריות כנ"ל'. הוא הוסיף, כי אם הרב קפסלי לא יסכים לכך, הרי שיגזור 'שלא לשאול שום הוראה ולא שום דין לאיש הזה', כיוון שסמיכתו אינה ראויה. מהרי"ק חתם תשובתו במילים חריפות אלו:

שלא יקראו לו לאותו משה קפס"לי לא רב ולא חבר כי לא ראוי לכך כלל וכלל לכן הסירו המצנפת והרימו העטרה¹⁸ על ראשו לא רב ולא חכים יתקרי.¹⁹

¹³ ראו להלן את תשובות מהרא"י ברונא.

¹⁴ ראו שו"ת מהרא"י ברונא סימנים רעח ורפב.

¹⁵ הוא ניסה לתפוס את מקומו של הרב שכיחן באותה העיר.

¹⁶ שו"ת מהרא"י מינץ, סימן י

¹⁷ ראו שו"ת מהרי"ק, סימן פג: 'ישוב מדרכו הרע ויאסור מה שהתיר, הן ע"ד האשה שנתקדשה בתאנה, הן ע"ד היבמה שהתיר בשוק בלא חליצה, הן ע"ד הגט שכיב מרע, הן על אודות האשה שהוחזקה להיותה מקודשת ימים רבים והתירה בלא גט'.

¹⁸ על פי יחזקאל כא: לא

ו. מהר"י וייל (רבי יעקב בן יהודה וייל, אשכנז, נפטר לפני 1456)

מהר"י וייל, תלמידו של מהר"ל, התייחס באחת מתשובותיו לעניינו של רבי זמלין שלא מילא אחר תקנות העיר נירמברג, ולאחר שהתרו בו פעמיים, קבע מהר"י וייל כי

אין אנו צריכים להשיב על זה ועל שאר ריבוי דבריו שתולה הסרחון בהם הבל יפצה פיו לבלבל ולקנטר ועל זה נאמר "אל תען" [משלי כו: ד]. אתה זימלין פזת חבת זלזלת הקדחת תבשילך ברבים פרקת עול ביד רמה פיך שלחת ברעה ולשוך תצמיד מרמה על ידך נתחלל שם שמים גדול עונך מנשוא. אם לא תשוב אל יהא לך מושך חסד אספי מארץ כנעתך. הורד עדיך מעליך הסר המצנפת והרם העטרה. שמך לא נאה לך ואתה לא נאה לשמך. לא יהא לך זכרון אצל חכמי ישראל וימחה שמך מתקנותינו ואל יקרא שמך עוד הדובר רבי זמלין כי אם זמלין כאחד מן הריקים. וכן לס"ת אל יקראוך החבר אלא שמואל בר' מנחם וימחה שמך מלקרותך רבי. תפסל לעדות ולשבועה ושבועתך אינה שבועה עד אשר תרחץ ותטהר מחטאתך אשר חטאת ותשוב בתשובה שלימה בלי עקול ונכל. וכאשר יצטרכו הקהל לגבות מעות אל יקבלו ממך הודאתך על פי שבועתך אלא הם יטילו עליך לפי אומד דעתם ועל פי שבועתם.²⁰

בסוף התשובה הוא הציע לרבי זמלין סדר תשובה ארוך מאוד שכלל בקשת מחילה, תעניות ומלקות.

ז. דון יצחק אברבנאל (פורטוגל, 1437 – איטליה, 1508)

אברבנאל היה פרשן ולא פוסק, אך הוא העיד על נוהג שרווח במאות החמשעשרה והששעשרה: כפי שלאיהודים רבים באיטליה ביקשו לקבל תואר דוקטור, כך יהודים רבים ביקשו לקבל סמיכה לרבנות, ועקב כך הוסמכו גם כאלה שלא היו בקיאים די הצורך. וכך כתב אברבנאל בפירושו למסכת אבות (פרק ו משנה א):

האמנם אחרי בואי באיטאליאה מצאתי שנתפשט המנהג לסמוך אלו לאלו. וראיתי התחלתו בין האשכנזים כולם סומכים ונסמכים ורבנים. לא ידעתי מאין בא להם ההתר הזה אם לא שקנאו מדרכי הגוים העושים דוקטורי ויעשו גם הם. והלואי שישמכו לרבנים אנשים הגונים, כי כבר כתבו שבאלו הזמנים הבקיא בתלתא סדרי מועד נזיקין ונשים נקרא – 'חכם'. ועם אלו הבקיא עוד בסדר קדשים נקרא – 'רבי'. ועם אלו הבקיא עוד בזרעים וטהרות נקרא – 'גאון'. ואיך אם כן יסמכו מי שאינו בקיא אפילו בגמרא אחת.²¹

ח. רבי עזריאל דאינה (איטליה, 1470 – 1536)

נגד הרב יוסף דארלי, ראש ישיבת סיינה, הועלו טענות בנוגע לקידושין שערך. דארלי לא היה יכול להמציא לרבי עזריאל דאינה העתק של שטר הקידושין, ועל כן סבר דאינה כי אין דארלי ראוי להיות רב; אולם הוא היסס להכריע בעניין בעצמו ונועץ ברב מאיר מפדואה.²²

מחקרו של אלכסנדר מארכס העלה כי בית הדין ביטל את הסמכתו עקב קידושי ספק אלו, שבהם נכח כנראה רק עד אחד, אולם בהמשך היה משפט נוסף בפאנו, שבו ישבו בדין רבני פדובה, ונציה, מנטובה, פיררה ובולוניה ואלו השיבו את עטרת הרבנות על ראשו. מארכס טען שהיו רבנים שהגנו

¹⁹ גם מהריט"ץ (הרב יום טוב בן משה צהלון, צפת, 1559- לערך 1638) כתב נגד הרב משה קפסלי, ראו שו"ת מהריט"ץ הישנות, סימן קמח, שם הוא תוקף גם את בעל שו"ת בנימין זאב, שאילו נתייחס בהמשך.

²⁰ שו"ת מהר"י וייל, סימן קמז

²¹ נחלת אבות, פירוש דון יצחק אברבנאל על מסכת אבות, עמוד 365. הכוונה במילים 'לסמוך אלו לאלו' היא לסמיכת חכמים בחוץ לארץ. בסעיף הקודם הוא מפנה בעניין זה לרמב"ם, הלכות סנהדרין ד:ו. בעניין רבנים לא ראוים שסמיכתם בוטלה ראו: Moses Avigdor Shulvas, "The Jews in the World of the Renaissance", Chicago, 1973, pp. 193, 296.

²² ראו שו"ת ר' עזריאל דאינה, סימן קי"ד, קט"ו, ונספת. וראו להלן עמ' 5-6 את עמדתו בעניין הרד"ך.

על הרב דארלי, וייתכן שהוא אף חזר בתשובה.²³ גם שמחה אסף התייחס למקרה הזה והפנה את המעיניים לתשובות נוספות של הרב עזריאל דאינה.²⁴

ט. רדב"ז (רבי דוד בן זמרא, ספרד, מצרים, ארץ ישראל, 1479 – 1573)²⁵

רדב"ז מדייק שתשובת רמב"ם (סימן קיא) מתייחסת רק לנושא משרה 'מסנהדרין גדולה עד חזן הכנסת', אולם איננה מתייחסת לראש ישיבה שגרים לחילול השם, ובשל כך איננו חוזר לשררתו. רדב"ז מציג דיוק נוסף בדברי רמב"ם, ואומר כי 'זקן מופלג בחכמה וכן נשיא או אב בית דין אין מנדין אותו בפרהסיא (...). משמע דשאר תלמידי חכמים מנדין אותם בפרהסיא'; הוא מוסיף, כי אם החטא היה קשור לתפקידו 'כגון שהיה חזן לנשים ועבר עבירה עם אחת מהן', הרי שהשארותו בתפקידו, כל עוד לא שב בתשובה שלמה, היא מתן מכשול לפני עיוור. רדב"ז מצטט גם מפירוש רמב"ם על המשנה בחולין, שממנו משתמע כי למרות שאין דנים כיום דיני נפשות, יכול בית הדין להחרים אדם לצמיתות אם עבר עבירה שחייב עליה מיתת בית דין (כל זמן שהיו עדים והתראה), והרי זאת עדות להסכמתו של רמב"ם כי אפשר להחרים אדם בנסיבות מסוימות.

י. מקרה הסרתו של בעל שו"ת בנימין זאב מכס הרבנות (בנימין בן מתתיהו, יוון, המחצית הראשונה של המאה הששעשרה)

1) מהרש"ל (רבי שלמה לוריא, פולין 1510 – 1574)²⁶

מהרש"ל התנגד בחריפות לפסק של בעל בנימין זאב בעניין הלוואה בריבית, מנה מספר טעויות בדבריו ופסק בעקבות כך:

על כן אני אומר ומזהיר לרבים, שלא ילך שום אדם אחר ספרו, אפילו לאיסור, וק"ו להתיר. אם לא שידקדק אחר דבריו היטב בסוגיות התלמוד והפוסקים, ויהיה פשוטו. כי כל דבריו גנובים, וארוכים, בפלפול שאינו לצורך.

2) רד"ך (הרב דוד בן חיים הכהן, נפטר ביוון ב-1530)

בעל בנימין זאב התייחס בעצמו לדברים הקשים שאמר נגדו רד"ך (שו"ת בנימין זאב, סימן ד): 'ואיעצך לבל תכניס עצמך לדברים הללו לסמוך על עצמך אלא תשאל מחכמי הדור אשר סביבותי'.²⁷

3) רבי עזריאל דאינה החליט להעבירו מן הרבנות. בשו"ת שלו (חלק ב סימן קפא) הוא אף גזר עליו חרם, אסר עליו להורות, וקבע כי אין לקרוא לו 'מורנו' בעלייה לתורה:

הנני גוזר עליך אתה בנימין בר' מתתיה היושב בארט"ה, בגזרת חרם, שלא תוסיף עוד להורות את בני ישראל (...) פן תהיה תורתנו בפיך לאיטלולא וחוכא, ופן תהיה שגגתה עולה זדון (...). לכן כנס רגלי הוראותיך, ולא ילמדון עוד את בני ישראל מהוראות אשר לא טובות הנה (...). ולא יקרא עוד שמך בשם מוֹרְנוֹ או הרב בקרב הקהילות וצאצאיהם, רק בנימין ב"ר מתתיה בשם ישראל תהיה מכונה עמהם, בקריאת ספר תורה ושאר מינוייהם, גם לרבות הבאים מאחריהם, וכל הנסמכים בסמיכת ידך לבד יהיו כלם כחגבים, וכן יהיו בעיניהם, כאשר היו בתחילת קודם סמיכת ידך על ראשיהם. וכן הנני גוזר בכח חרם חמור, שלא יקראוך עוד שמה

²³ אלכסנדר מארכס, תרביץ, שנה ח, ספר ב, טבת תרצ"ז (1937), ירושלים, 'על אודות העברתו של ר' יוסף איש ארלי מן הרבנות והשבתו על כנו', עמודים 171 – 184 (במיוחד עמוד 184). מארכס ציין שמתנגדיו אסרו בגזרת נח"ש (נידוי, חרם, שמתא) 'שלא יהיה שום אדם רשאי לקרותו מורינו הרב' (ראו עמוד 175).

²⁴ קרית ספר, רבעון לביבליוגרפיה של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, שנה ארבע עשרה, ירושלים תרצ"ז-תרצ"ח, חוברת ד (1938), מגנזי בית הספרים, שו"ת רבי עזריאל דאינה, מאת ש. אסף, עמ' 540 – 552 (העמודים הדנים ברב דארלי 551-552).

²⁵ שו"ת רדב"ז, חלק שישי, תשובה שני אלפים ע"ה, מתחילה בציטוט תשובת הרמב"ם שהתייחסתי אליה למעלה. אין כאן ביטול ההסמכה, אלא הטלת סנקציות כמו חרם ונידוי.

²⁶ ים של שלמה מסכת בבא קמא פרק ח, סעיף עב. ראו גם את שו"ת מהריט"ץ לעיל בהערה 19 ואת תשובותיו של רבי ישראל דאינה בהמשך.

²⁷ ראו גם תשובות בנימין זאב, סימנים טו, קי, קצב, רפב. היו גם רבנים שתמכו בו.

ארט"ה או בסביבותיה-ארצות בשם מוֹרְנו הרב וחובר חבר ובנאיהם, ולא תחגור עוד שק תורתנו הקדושה בהוראותיך שלא כהלכה ובמשפטי ה' ודיניהם...²⁸

המחלוקת סביב עניינו של בנימין בן מתתיהו נמשכה כשנתיים.²⁹

יא. מהר"ם מלובלין (ר' מאיר מלובלין, פולין 1558 – 1616)

באחת מתשובותיו כתב מהר"ם מלובלין על הרב יוסף אשכנזי (1530-1582):

ניכר שלא הגיע להוראה ואינו יודע לעיין אפילו בצורתא דשמעתתא וכל שכן שאין בהשגת שכלו לירד לעומקא ודקדוקי רש"י והתוספות והפוסקים הנמשכים אחריהם כי כל מי שיש לו עינים לראות יראה שכל דבריו הם הפך האמת... סוף דבר שהוא בעצמו גילה על חסרונו שלא הגיע להוראה ואינו ראוי שיהיה לו רשות להורות כי בלתי ספק מגלה פנים בתורה שלא כהלכה הוא ושמו לא נאה לו והוא לא נאה לשמו וכבר עלה על דעתי לגלות קלונו ברבים ולהרים המצנפת והעטרה מראשו פה בב"ה הגדול דק"ק לובלין בהתאסף קיבוץ גדול מראשי ישיבות ומנהיגי כל הארצות ביומא דשוקא אך חזרתי ממחשבותי זאת מלעשות זאת בפרסום גדול כזה פן יהיה לו לכבוד שאיש כמוני היום יטפל בשפל כמותו. ע"כ אתם אהובי האלופים בני ישיבת ק"ק ווירמיישא בהיות שאתם קרובים אל הבקי ורגיל, החלול עליכם מוטל לגמור הדבר וקנאת ה' צבאות תעשה זאת.³⁰

לא ידוע אם בסופו של דבר בוטלה הסמכתו של הרב יוסף אשכנזי, אך ברור שמהר"ם מלובלין סבר שהייתה לכך הצדקה הלכתית.

יב. חת"ם סופר (רבי משה סופר, אשכנז, 1762 – מורביה, 1839)

בשו"ת על אורח חיים, תשובות רה-רו, התייחס חת"ם סופר לשליח ציבור שנפוצו עליו שמועות רעות, אשר אין די בהן כדי להסירו מתפקידו, אולם כדאי היה שלא לקבלו מלכתחילה ורצוי היה שלא לחדש את העסקתו. הוא דן גם באפשרות לסלק רב מתפקידו אחרי תקופה מסוימת, כפי שפסק רמ"א, והתנגד לכך על סמך תקנת אושא שבירושלמי ועל סמך הפסק בשולחן ערוך לגבי נידויו של אב בית דין שסרח.

במקום אחר (חושן משפט, תשובה קסב) נשאל חת"ם סופר על אודות רב שחטא בחמישה תחומים:³¹

- א. זלזול במצוות, כגון נטילת ידיים וברכת המזון
 - ב. ביזוי רב חשוב
 - ג. הכשלת הרבים בענייני איסור והיתר (הקלה בטרופות ובענייני נידה)
 - ד. אפיקורסות והכחשת שכר ועונש
 - ה. סידור שני גיטין לשתי נשים בעירו, לאחר שאחד מגדולי הדור אסר זאת עליו ובניגוד לחובה לקבל את הסכמתם של רבנים אחרים כשמתחילים לסדר גיטין בעיר חדשה
- לגבי סעיף א פסק חת"ם סופר כי כיוון שעניינים אלו נוגעים רק לאותו הרב עצמו, הרי שאומרים לו בצנעה 'הכבד ושב בביתך'³² ואין מורידים אותו מגדולתו. על מעשהו בסעיף ב סבר חת"ם סופר כי אותו הרב צריך להיות בנידוי. על המעשים שבסעיפים ג וד הוא קבע כי יש להוריד את הרב מגדולתו, בתנאי שיש עדים לדבר, ואסור לשמוע תורה מפיו. העונש יתבטל אם הרב יחזור בתשובה. אולם המעשה בסעיף ה היה החמור מכולם וחת"ם סופר חש כי הרב הנדון פרץ את כל הגדרות, שכן טעויות בענייני אישות עלולות להרבות ממזרים בישראל, ועל כן הוא פסק שצריך לבטל לו את הרשות להורות ואת 'עטרות שם רבי' כדי שילא יהיה עוד למכשול לרבים'.

²⁸ דאינה, עזריאל, שו"ת ר' עזריאל בר' שלמה דאינה, מהדורת יעקב בוקסנבוים, אוניברסיטת תל אביב, תשל"ז, חלק ב, עמוד 147.

²⁹ לפי שמחה אסף: 'המחלוקת הזאת נמשכה לכל הפחות כשנתיים (ר"ץ-רצ"ב), ולא כל פרטיה נתחווירו לנו. אולם יודעים אנו שגם אחרי רצ"ב שימש ר' בנימין ברבנות בארטה. רבו המזכים את ר"ב על המחייבים (אסף, שמחה, שו"ת ר' עזריאל דאינה, עמוד 115).

³⁰ סימן פח

³¹ מדובר ברב יונתן אלכסנדרסון, מהעיר קסבה בהונגריה, פרופ' משה סמט אמר לי בעל פה שמעולם לא הוציאו את הפסק הזה אל הפועל.

³² מלכים ב יד: י; הקרי הוא 'היכבד'

יג. הרב יהודה בן ישראל אסאד (הונגריה, 1794 – 1866)

הרב אסאד דן בעניינו של רב שעשה שינויים בתפילת ראש השנה (שו"ת יהודה יעלה חלק א – או"ח סימן לו) וגם פנה לבית המשפט האזרחי משעה שמנעו ממנו לדרוש בבית הכנסת. הרב אסאד הביא את דברי רמב"ם: 'פרנס המטיל אימה יתירה על הציבור שלא לשם שמים כי אם לכבוד עצמו וכו' אין לו חלק לעוה"ב', והוסיף 'מיד גזרתי אומר על תלמידי הרב מוהר"ש דייטש נר"י אבדק"ק איפאלשאק נ"י שיפרסם בדפוס בכל הציטונגען [העיתונים] שהוא **מבטל אותו הכתב שנתן הוא בידו** איזו סמיכת היתר הוראה הוא בטל ומבוטל כחרס הנשבר', וקבע כי יש 'להעביר אדרתו מעליו שלא יקרא עוד בשם רב או דיין ממונה'. הרב אסאד התבסס בתשובתו על המידות הראויות לחכם ולדיין שרמב"ם מנאן במקומות שונים במשנה תורה.

יד. הרב דוד צבי הופמן (הונגריה, 1843 – גרמניה, 1921)

בשו"ת 'מלמד להועיל' (תשובה טז) פסק הרב הופמן שאסור לרב לכהן בקהילה שמנגנים בה בעוגב, בין בחול בין בשבת. הוא ציין שם כי עניין זה מוזכר ב'הודעה נאמנה' המצורפת להיתר ההוראה הניתן לבוגרי בית המדרש בברלין. בנוסח ההודעה הנאמנה נכתב: 'זה הדרך תלך בה, לא תסור ממנו ימין ושמאל'. אומנם יש כאלה שהחלו 'ללכת בחוקות בני דתות אחרות, להעמיד בבית ה' כלי שיר ולנגן בו גם ביום שבת קודש, לחלל בקהל עם את שבתות ה', ולהכניס שינויים בתפילה ובסדריה, כמו מקהלה בהשתתפות נשים. על כן קובעת ההודעה כי בוגר בית המדרש לא יוכל לכהן בקהילות כאלה, ויהיה עליו לפרוש מתפקידו, אם ייעשו שינויים שכאלה בקהילתו. בוגר שלא יעמוד בתנאים אלו יאבד את הסמכתו: 'כי אזי כל דברי התרת ורשות וסמיכה הנמצאים, הן בכתב התרת הוראה אשר ניתן לך והן בכתב תעודת הרבנות אשר תחת ידך, **בטלין ומבוטלין לא שרירין ולא קיימין**'.³³

טו. הרב ברנרד רבל (ליטא, 1885 – ארה"ב, 1940)

הרב רבל עמד בראש ישיבה קולג', מוסד המסמך רבנים אורתודוכסיים עד היום. במכתב לתלמידו שכיהן בקהילה שהנהיגה ישיבה ומקהלה מעורבות, הוא הזהירו כי עליו להחזיר את ההסמכה למוסד, כיוון שהוא הפר את תנאיה. הוא התרה בו כי אם לא יעשה כן, הרי שהוא ייאלץ לפרסם בעיתונות כי אינו נחשב עוד למוסמך של המוסד, וכך אכן עשה.³⁴

כאמור, בימינו מקובל שההסמכה איננה אישית, אלא של המוסד שבו המוסמך למד. כמו כן, אין ועדי רבנים של קהילות היכולים להעמיד רבנים לדין. הרבנים מקבלים כתב הסמכה מן המוסד שמצא את התלמיד ראוי לכהן כרב.

ייתכן שיש לאמץ גם לימינו את הנוהג שנהג בישיבת הילדסהיימר וכנראה שגם בישיבה קולג' בראשית דרכם, ולציין בכתב ההסמכה כי היא מוענקת על תנאי. אך כפי שראינו, אף אם לא הוזכר תנאי מפורש שכזה, מצויים בידינו די תקדימים לבטל הסמכה.

התנהגות המצדיקה את ביטול ההסמכה

מימי התלמוד ואילך נודעו הפוסקים בעיקר מרבנים הגורמים לחילול השם ובמיוחד אם הוא נעשה בגלוי. הרמב"ם הדגיש את חומרת העניין כשמדובר בתלמידי חכמים, כך בעניינים כספיים:

³³ ראו Codicil Attached to the Rabbiner Seminar Rabbinical Diploma, במאמר של אלנסון, עמוד 200.
³⁴ יונתן סרנה, היהדות באמריקה, ירושלים, תשס"ה, עמוד 235 וכן R. Aaron Rakeffet-Rothkoff, "Bernard Revel, Builder of American Jewish Orthodoxy", Philadelphia, 1972, pp. 165-166.

ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם, ואף על פי שאינן עבירות הרי זה חילול את השם כגון שלקח ואינו נותן דמי המקח לאלתר.³⁵

וגם בענייני התנהגות נאותה ומוסר :

כשהחכם שותה יין אינו שותה אלא כדי לשרות אכילה שבמעיו, וכל המשתכר הרי זה חוטא ומגונה ומפסיד חכמתו, ואם נשתכר בפני עמי הארץ הרי זה חילול את השם.³⁶

על דוגמות אלו אפשר להוסיף כהנה וכהנה דוגמות למעשים, בין אדם לחברו ובין אדם למקום, שאנו מצפים שרב לא יעשה אותם. וכמו שאפשר להסיר את ההסמכה מרב שהתנהגותו המוסרית לקויה, ובלשון המקורות 'סנו שומעניה' (מועד קטן יז ע"א; הביטוי הזה מופיע בספרי הלכה ובשו"תים רבים),³⁷ ומרב שפגע במארג הקהילתי (כגון הדוגמות של שימוש בעוגב בבית הכנסת, ישיבה מעורבת או מקהלה מעורבת),³⁸ על אחת כמה וכמה יכול המוסד המסמיך לבטל את הסמכתו של רב שסרח, שחילל את השם בפרהסיה, ובמיוחד מכזה שנהג באופן בלתי מוסרי בעליל ומעל בכספי ציבור או שנהג באופן פוגעני בתחום המיני.³⁹

דברי סיום

התלמוד במסכת תענית (ז ע"א) אומר: 'רבא רמי: כתיב יערף כמטר לקחי, וכתוב יתזל כטל אמרתי' (דברים לב:ב)! - אם תלמיד חכם הגון הוא - כטל, ואם לאו - עורפהו כמטר'.

אני מקווה שתשובה זו תעזור לנו לתמוך בעמיתים ראויים ולסלק מתוכנו את אלה הגורמים לחילול השם.

ראשית כתיבתה של תשובה זו כתרגיל בקורס של הרב דוד גולינקין בבית המדרש לרבנים ע"ש שכטר, לפני כעשרים ושתיים שנה. הר גולינקין עיין בה פעמיים והעיר עליה הערות מחכימות. אני מבקשת להודות מאוד לחברי ועד ההלכה, ובעיקר לרב גיל נתיב, לרב פרץ רודמן ולרב שלמה זכרוב, על הקריאה הדקדקנית ועל כל הערותיהם.

הרב דיאנה וילה

ט' באלול תשפ"א (19 באוגוסט 21)

בהסכמת:

הרב גיל נתיב

הרב פרץ רודמן

הרב מיכל שוורץ

הרב שלמה זכרוב

הרב ארי חסיד

³⁵ הלכות יסודי התורה ה:יא

³⁶ הלכות דעות ה:ג

³⁷ ראו לעיל הערה 4.

³⁸ אלו היו דוגמות מובהקות לנהגים שרווחו בקהילות רפורמיות, שהניאוראורתודוכסיה רצתה להיבדל מהן באופן חד־משמעי.

³⁹ אין ספק שיש מקום להטיל סנקציות שונות על רב כגון: מניעת עריכת חופה וקידושין; חברות בבית דין; מניעת כהונה כרב קהילה; שלילת חברות באיגוד הרבנים שאליו הוא משתייך. כאמור, את הסנקציה החריפה הזאת אנחנו מייעדים למקרים שבהם מדובר בחילול השם של ממש, כפי שכתבתי בסוף התשובה.

אברבנאל, יצחק, נחלת אבות, פירוש דון יצחק אברבנאל על מסכת אבות, מתוקן לפי דפוס ראשון ודפוסים ראשונים מאת אורן גולן בצירוף מפתחות והקדמה מאת הרב משה צוריאל, אשקלון, 2013.

אסף, שמחה, שו"ת ר' עזריאל דאינה, קרית ספר, רבעון לביבליוגרפיה של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, שנה ארבע עשרה, ירושלים תרצ"ז-תרצ"ח, חוברת ד (1938), עמוד 540-552 (העמודים על הסמיכה: 550 – 552)

אסף, שמחה, שו"ת ר' עזריאל דאינה, קרית ספר, רבעון לביבליוגרפיה של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, שנה חמש עשרה, ירושלים תרצ"ח-תרצ"ט, שנה טו, חוברת א (1938), מגנזי בית הספרים, עמודים 113 – 129.

ברויאר, מרדכי, 'הסמיכה האשכנזית', ציון לג, תשכ"ח, עמודים 15 – 46.

גולינקין, דוד, 'מינוי הדיינים, תכונות הדיינים וסדרי הדין במשפט העברי', זעקת דלות מספר 7, ירושלים תשס"ג (2003)

דאינה, עזריאל, שו"ת ר' עזריאל ברי שלמה דאינה, מהדורת יעקב בוקסנבוים, אוניברסיטת תל אביב, תשל"ז

מארכס, אלכסנדר, תרביץ, שנה ח, ספר ב, טבת תרצ"ז (1937), ירושלים, 'על אודות העברתו של ר' יוסף איש ארלי מן הרבנות והשבתו על כנו', עמודים 171 – 184 (במיוחד עמ' 184)

סרנה, יונתן, היהדות באמריקה, ירושלים, תשס"ה, עמוד 235

עמנואל, שמחה, עורך, תשובות הגאונים החדשות, סימן כד, סעיף תשמ"ה

פוקס שלמה ולויו דוד, 'מי רשאי לסדר קידושין', תשובות ועד ההלכה של כנסת הרבנים, כרך ג (תשמ"ח-תשמ"ט), עמודים 93-98

פלק, זאב, 'סמיכה וסמכות', סיני נח, תשכ"ד

פרויקט השו"ת, גרסה +29, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשפ"א

Ellinson David, "The Rabbiner Seminar Codicil: An Instrument of Boundary Maintenance", in Glen Lebetkin, ed., Through Those Near Me, Essays in Honor of Jerome R. Malino, Danbury, Connecticut, United Jewish Center, 1998, pp. 200 – 207.

Rakeffet-Rothkoff, R. Aaron, Bernard Revel, Builder of American Jewish Orthodoxy, Philadelphia, 1972, pp. 165-166

Student, Rabbi Gil, Revoking Ordination, torahmusings.com